

O FORMAȚIUNE STATALĂ LA DUNĂREA DE JOS LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XIV-LEA NECUNOSCUTĂ PÎNĂ ÎN PREZENT*

DE

PETRE DIACONU

Dintre monedele de aramă, din epoca medievală de la Păcuiul lui Soare¹, un interes deosebit îl prezintă emisiunile atribuite lui Gheorghe Terter I (1279—1292)² (fig. 1,b), cum și cele atribuite lui Ivanco³ (fig. 1a) — despre care se susține că a domnit pe la 1386—1388 ca urmaș al lui Dobrotici, despotul Caliacrei.

Majoritatea „monedelor lui Gheorghe Terter I” sînt skifate; cîteva numai au flanul drept; conturul lor este cînd poligonal, cînd circular ori ovoidal. Diametrul variază între 17 și 20 mm, iar greutatea în jur de 1,05 g; pe avers se distinge monograma Ж (fig. 1bI) înscrisă într-un cerc perlat; pe revers, în cîmpul altui cerc perlat, este gravat un vultur bicefal cu aripile desfăcute; între capetele acvilei se află o cruce (fig. 1 bIII).

Cîteva dintre „monedele lui Gheorghe Terter I” sînt contramarcate (fig. 1c-e).

Primul dintre cercetători care a atribuit aceste monede lui Gheorghe Terter I a fost Nikola A. Mušmov, numismat de bună reputație științifică⁴. Lui Nikola A. Mušmov îi erau cunoscute numai șase exemplare, toate descoperite la Silistra.

Identificarea propusă de numismatul sofiot a fost acceptată fără rezerve, de toți cercetătorii care s-au ocupat, direct sau numai tangențial, de monedele bulgărești de la sfîrșitul veacului al XIII-lea. Printre ei ne numărăm și noi.

Cele mai multe dintre monedele atribuite lui Ivanco au, spre deosebire de „monedele lui Gheorghe Terter I”, flanul drept. Pînă în prezent, la Păcuiul lui Soare se cunosc doar 9 exemplare skifate. Conturul majorității lor este oarecum poligonal. Diametrul variază între 18 și 21 mm, iar greutatea în jur de 1,35 g. Pe avers se citește legenda ΔΕCΠΟΤΟΥ imprimată, de obicei, în două rînduri, iar pe revers literele I și ω, așezate deasupra unui T (fig. 1a).

* Comunicare prezentată la Institutul de arheologie din București, în ziua de 28 aprilie 1977.

¹ Asupra așezării de la Păcuiul lui Soare vezi Petre Diaconu și Dumitru Vilceanu, *Păcuiul lui Soare. Cetatea bizantină*, I, București, 1972 și Petre Diaconu, Silvia Baraschi, *Păcuiul lui Soare. Așezarea medievală*, II, București, 1977.

² Octavlan Iliescu, în *Păcuiul lui Soare*, II, București, 1977, p. 155—156.

³ *Ibidem*, p. 157—158 și 162.

⁴ Nikola A. Mušmov, *Izvestija Sofia*, 3, 1921—1922, 1, și *idem*, *Monetile i pečatite na bulgarskite čare*, Sofia, 1924, p. 86—88.

Cel care a atribuit aceste monede lui Ivanco, bazându-se pe câteva exemplare descoperite tot la Silistra, a fost regretatul numismat bulgar Todor Gherasimov⁵. Atribuirea operată de Todor Gherasimov — și acceptată de mulți istorici ai problemelor dobrogene — a stîrnit totuși îndoiala unor numismați ca C. Moisil, I. Țabrea, C. Secășeanu, O. Iliescu⁶ ș.a.

În ce ne privește, față de identificarea propusă de numismatul bulgar, am manifestat o poziție oscilantă. De pildă, prezentînd împreună cu Vasile Culică câteva monede de la Păcuiul lui Soare pe unele dintre ele le-am atribuit lui Ivanco⁷.

Altă dată, publicînd un singur exemplar am notat în legenda figurii cuvintele „atribuită pe nedrept lui Ivanco”⁸, ceea ce vroia să însemne că monedele de acest gen aparțin altcuiva decît fiului lui Dobrotici și că ele sînt mai timpurii decît sfîrșitul secolului al XIV-lea. În aprecierea noastră plecam și de la judecata că monedele descoperite la Păcuiul lui Soare sînt prea numeroase ca să poată fi emise numai în răgazul de doi ani ai domniei lui Ivanco.

Se pare că o astfel de observație l-a incitat pe colegul și colaboratorul nostru Niculae Conovici să atribuie aceste monede lui Dobrotici⁹ care, oricum, a avut o domnie ceva mai lungă.

Subliniînd meritul lui N. Conovici în asigurarea unei încadrări cronologice mai largi, vom atrage totuși luarea aminte că atribuirea postulată de d-sa nu se poate impune, fie și pentru motivul că asemenea monede nu se întînesc — așa cum vom vedea mai departe — în despotatul de Caliacra.

Oricum ar fi, de la un moment dat, pentru noi nu mai încăpea îndoiala că așa-zisele monede ale lui Ivanco datează cu mult înainte de anii 1386—1388.

De aceea, în discuțiile pe care le-am avut de-a lungul anilor cu Octavian Iliescu ne-am exprimat de fiecare dată părerea că „monedele lui Ivanco” aparțin unui despot care rezida la Păcuiul lui Soare sau la Dristra și că ele datează mai degrabă din a doua jumătate a secolului al XIII-lea decît din a doua jumătate a secolului următor.

Opinia noastră era plantată pe două *constatări* „certe” și pe o *convingere* tot așa de „certă”, ordonate astfel: monedele lui Ivanco au o circulație restrînsă numai la zona orașelor Păcuiul lui Soare-Dristra; ele apar în același nivel arheologic cu „monedele lui Gheorghe Terter I”. Acestea sînt constatările. Socotînd că atribuirea monedelor cu monograma și aevila bicefală — lui Gheorghe Terter I — nu comportă nici o discuție, eram încredințați că nu ne rămîne altceva de făcut decît să căutăm împrejurările în care au fost emise „monedele lui Ivanco”. Aceasta era convingerea.

Angajîndu-ne pe un asemenea drum, ne-am izbit pe parcursul lui de fel de fel de neajunsuri¹⁰ și nepotriviri în încadrarea cronologică a nive-

⁵ Todor Gherasimov, *Izvestija Sofia*, 13, 1939, p. 287—296.

⁶ Octavian Iliescu, *op. cit.*, p. 151.

⁷ Vasile Culică și Petre Diaconu, *Izvestija Sofia*, 26, 1963, p. 253—256 și p. 255, fig. 1/15—21.

⁸ Petre Diaconu, *Materiale*, 7, 1961, p. 605, fig. 9/2.

⁹ N. Conovici, *RESEE*, 13, 1975, 4, 599—605.

¹⁰ Cîteva dintre aceste neajunsuri se reflectă clar și în volumul al doilea al monografiei *Păcuiul lui Soare*.

Fig. 1. a monedă purtind legenda $\delta\epsilon\sigma\pi\acute{o}\tau\eta\varsigma$; b monedă cu monograma lui Terter; c-c monede cu contramarcă.

lurilor de viețuire și a documentelor materiale de la Păcuiul lui Soare, iar această cu atât mai mult cu cât în nici una din secțiunile arheologice n-am descoperit vreo monedă de a lui Ivanco „zăcînd” într-un context databil în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Ceea ce ne tulbura și mai mult era faptul că „monedele lui Gheorghe Terter I” — cu loc de găsimă precis — însoțeau totdeauna vestigii proprii celei de-a doua jumătăți a secolului al XIV-lea și nu sfârșitul veacului anterior.

Drept urmare, am fost nevoiți să reluăm întreaga chestiune a monedelor incriminate ca pînă la urmă să constatăm că Todor Gherasimov greșise atunci cînd — ocupîndu-se de monedele cu legenda $\delta\epsilon\sigma\acute{\rho}\tau\eta\varsigma$ pe avers și literele I ω și T pe revers (fig. 1a)¹¹ — le atribuisese lui Ivanco, în calitate lui de despot al Cavarnei, dar nu greșise cînd le-a datat în a doua jumătate a secolului al XIV-lea.

Mai delicată rămînea problema monedelor cu monogramă și acvila bicefală.

În identificarea lor, N. Mušmov s-a întemeiat pe descifrarea monogramei $\Upsilon\epsilon$. După opinia acestuia monograma reproduce numele de Terter¹². Nu încapă îndoială că lectura propusă de N. Mušmov este cât se poate de corectă. Faptul e certificat de o monedă de argint (fig. 2) descoperită la Păcuiul lui Soare¹³ avînd pe avers un vultur bicefal — aidoma aceloră de

Fig. 2. Monedă de argint cu numele lui Terter.

pe monedele de aramă — mărginit de jur împrejur de o legendă conținînd numele lui Terter, scris de data aceasta în întregime ($\Delta\Phi[H]\text{TOY TOY TEP EPI}$). Pe reversul monedei este redat Iisus Hristos stînd pe tron.

¹¹ Vezi nota 5.

¹² N. Mušmov, *Monetile i pecatle...*, p. 86.

¹³ Petre Diaconu, *Arheologija Sofia*, 5, 1963, p. 41–42; idem, *SCIV*, 15, 1964, 1, p. 145–147; Elena Isăcescu, *SCN*, 5, 1971, p. 346, fără ilustrație; vezi de asemenea și articolul nostru (cu greșeli de tipar) din *SCN*, 6, 1975, p. 247. Asupra acestei monede vezi și D.M. Metcalf, în *Hamburger Beiträge zur Numismatik*, 20, 1966, (VI), p. 724; Iv. Dujcev, *BZ*, 2, 1963, p. 473, restituie legenda de pe monedă în forma $\alpha\upsilon\theta\acute{\epsilon}\nu\tau\omicron\upsilon\ \tau\omicron\upsilon\ \tau\epsilon\rho\tau\acute{\epsilon}\rho\iota$. Poate că totuși ea trebuie citită $\alpha\phi[\eta]\nu\tau\omicron\upsilon\ \tau\omicron\upsilon\ \tau\epsilon\rho\tau\acute{\epsilon}\rho\iota$ sau și mai complet $[\text{N}\acute{\omicron}\mu\iota\sigma\mu\alpha\ \tau\omicron\upsilon\] \alpha\phi[\eta]\nu\tau\omicron\upsilon\ \tau\omicron\upsilon\ \tau\epsilon\rho\tau\acute{\epsilon}\rho\iota$. Evident, felul în care este redat pe monedă cuvîntul $\alpha\upsilon\theta\acute{\epsilon}\nu\tau\omicron\upsilon\varsigma$ ne îndeamnă să credem că meșterul bănar nu cunoștea bine limba greacă. De altă parte, este posibil ca $\alpha\phi\acute{\eta}\nu\tau\eta\varsigma$ să reprezinte o formă intermediară între grecescul $\alpha\upsilon\theta\acute{\epsilon}\nu\tau\eta\varsigma$ și turcescul *efendi*. Dealtfel, numele Terter este de obîrșie turcă, în speșă, pecenegă-cumană.

Descifrind numele lui Terter pe aceste monede, nimic nu-l îndreptățește însă pe numismatul bulgar să le atribuie, fără echivoc, lui Gheorghe Terter I. Se știe doar că pe lista țărilor bulgari mai figurează încă doi Terteri¹⁴, și anume : Sviatoslav Terter care a domnit între anii 1300—1322 și Gheorghe Terter II care a domnit între anii 1322—1323. Ce-i drept, atribuirea acestor monede lui Sviatoslav sau lui Gheorghe Terter II n-ar fi fost nici ea conformă cu realitatea istorică de vreme ce este contrazis, de datele stratigrafice de la Păcuiul lui Soare.

Zăbovind asupra originii acvilei bicefale de pe monedele terteride, Nikola Mušmov a emis trei ipoteze¹⁵ : 1) motivul vulturului bicefal s-a impus pe „monedele lui Gheorghe Terter I” prin filieră bizantină ; 2) a pătruns dinspre părțile asiatică odată cu venirea (proto)bulgarilor în Peninsula Balcanică ; 3) vulturul bicefal are o semnificație etimologică legată de cuvântul arab *tair, ter*, care înseamnă vultur ; prin reduplicarea lui *tair, ter*, terter ar fi trebuit să însemne vulturul vulturilor, adică regele regilor¹⁶.

Evident, presupunerile lui N. Mušmov — privind originea acvilei bicefale de pe monedele terteride — sînt pe cît de nesatisfăcătoare, pe atît de neconvingătoare. Dintre ipotezele savantului bulgar o oarecare atenție merită doar prima și anume că acvila bicefală de pe „monedele lui Gheorghe Terter I” ar fi putut să vină din lumea bizantină. Se știe că acest motiv pătrunsese încă din antichitatea tîrzie la Constantinopol și că în următoarele secole, dar mai ales în veacurile XI-XII, el va fi întîlnit frecvent în arta decorativă din Bizanț¹⁷, de unde se va răspîndi și în lumea occidentală.

Dar tot N. Mušmov a atras luarea aminte că vulturul bicefal se ivește pe monedele bizantine după mijlocul secolului al XIV-lea, adică în timpul domniei împăratului Ioan al V-lea Paleologul (1341—1391)¹⁸. Și cum este aproape de neconceput ca vulturul bicefal să apară ca motiv heraldic mai întîi pe monedele bulgărești și deabia după aceea pe cele bizantine, alți cercetători au opinat că el a fost însușit din numismatica occidentală cum ar fi, de exemplu, emisiunile Brabantului, Flandrei Luxemburgului¹⁹.

¹⁴ Familia Terterilor de la cîrma Țaratului bulgar era de origine cumană, vezi Georgii Pachymeris, *De Michaele et Andronico Paleologis libri XIII*, recensuit I. Bekkerus, I—II, Bonn, 1835, p. 265. Cf. Gy. Moravssik, în *Byzantinoturcica*, II, Berlin, 1958, p. 306—307.

¹⁵ N. Mušmov, *IzvestijaSofia*, 3, 1921—1922, 1, p. 66 ; idem, *IzvestijaSofia*, 8, 1936, p. 300 (*Actes du IVe Congrès international des études byzantines*).

¹⁶ În acest caz semnificația vulturului bicefal s-ar explica prin originea răsăriteană (cumană) a lui Gheorghe Terter I. Ipoteza i-a fost sugerată numismatului bulgar de către St. Mladenov (vezi N. Mušmov, *IzvestijaSofia*, 3, 1921—1922, 1, p. 66, în special, nota 1 ; idem, *IzvestijaSofia*, 8, 1936, p. 300.

¹⁷ A.V. Soloviev, *Seminarium Kondakovianum*, 7, 1935, p. 119—164 ; N. Mušmov, *op. cit.*, loc. cit. ; M. Mallogan, în *Actes du Xe Congrès international des études byzantines*, Istanbul, 1955, 1957, p. 230 și urm. Vezi în legătură cu acest articol și opinia lui F. Dölger, *BZ*, 51, 1958, p. 252. Răzvan Theodorescu, *SCIA*, Seria artă plastică, 16, 1969, 2, p. 194 și bibliografia de acolo.

¹⁸ N. Mušmov, *IzvestijaSofia*, 8, 1936, p. 298, fig. 188. Numismatul bulgar, după ce afirmă că nu se cunosc monede bizantine cu vulturul bicefal înainte de epoca lui Ioan al V-lea Paleologul, la p. 301, își exprimă opinia că acvilele bicefale „apar pentru prima dată pe monedele bizantine spre sfîrșitul secolului al XIV-lea”. Și totuși, adăugăm noi, nu este exclus ca monedele bizantine avînd ca reprezentare acvila bicefală să fi fost bătute încă din primul an al domniei lui Ioan al V-lea Paleologul, adică în vremea în care și despotul sîrb Oliver emitea asemenea monede. Un exemplar avînd ca însemn vulturul bicefal și aparținînd lui Oliver este publicat de Todor Gherasimov, *op. cit.*, p. 291, fig. 327.

¹⁹ Ileana Băncilă, *IzvestijaSofia*, 25, 1962, p. 68.

Nu mai că între monedele de aramă bulgărești de la sfârșitul secolului al XIII-lea și cele din extremul occident al Europei, mai vechi cu 50, 75 și chiar 100 de ani, nu există nici o legătură. Dealtfel, monedele de aramă bulgărești din secolul al XIII-lea imită în formă și reprezentare nu monedele occidentale, ci pe cele bizantine²⁰.

După cum se vede din cele expuse pînă aici, *nu există* nici o dovadă precisă potrivit căreia monedele cu monograma lui Terter și acvila bicefală ar fi fost emise de țarul bulgar Gheorghe Terter I. În schimb, *există* patru dovezi sigure în sprijinul tezei că ele nu aparțin lui Gheorghe Terter I.

Prima dovadă ne-o oferă chiar reprezentarea vulturului bicefal. Acest motiv apare pe monedele din Peninsula Balcanică — cel mai devreme — către mijlocul secolului al XIV-lea²¹. Astfel prezentîndu-se lucrurile, monedele noastre n-au cum să fie atribuite unui țar ca Gheorghe Terter I, care a domnit la sfârșitul veacului al XIII-lea. A doua dovadă este legată de însăși inexistența unor asemenea monede la Tîrnovo, capitala statului bulgar. Cum este posibil ca din mulțimea monedelor cu monograma lui Terter și acvila bicefală să nu se găsească măcar un singur exemplar în reședința țarilor bulgari? Situația nu se poate explica prin hazardul descoperirilor deoarece, pe de o parte, săpăturile de la Țareveț-Tîrnovo au un caracter oarecum exhaustiv, iar pe de altă parte, acolo, la Tîrnovo, au apărut totuși monede de ale lui Gheorghe Terter I, dar de alt tip²². A treia dovadă izvorăște din împrejurarea că aceste monede au legenda în caractere și limbă greacă; în consecință, ele nu pot fi atribuite lui Gheorghe Terter I și nici unui alt țar bulgar. Se știe doar că numismatica bulgărească nu cunoaște emisiuni cu legenda în caractere și limbă greacă. A patra dovadă și cea mai importantă rezidă în datele stratigrafice de la Păciul lui Soare. Ceva mai înainte s-a atras atenția că monedele cu monograma lui Terter și acvila bicefală apar în același nivel arheologic cu monedele atribuite lui Ivanco. Mai mult încă, ele apar laolaltă cu documentele materiale specifice celei de-a doua jumătăți a secolului al XIV-lea constînd din unelte, podoabe, ceramică și chiar emisiuni aparținînd domnilor Țării Românești și țarilor bulgari de la Tîrnovo și Vidin²³. Este limpede că datarea acestor monede în a doua jumătate a secolului al XIV-lea face inutilă orice discuție privitoare la atribuirea lor lui Gheorghe Terter I.

La capătul expunerii de pînă aici să reținem următoarele două constatări: 1) monedele cu monograma lui Terter și cu acvila bicefală nu aparțin nici lui Gheorghe Terter I și nici vreunui alt țar bulgar; 2) ele datează din a doua jumătate a secolului al XIV-lea.

²⁰ N. Mușmov, *Monetile...*, p. 86, unde se precizează că monedele de aramă, bulgărești, din prima perioadă — cuprinzînd răsîmpul dintre domnia lui Ioan Asan al II-lea (1218—1242) și anul 1360 —, imită „modelul bizantin” spre deosebire de monedele de argint ale lui Ioan Asan al II-lea, Gheorghe Terter I și Sraclmir, care imită modelele occidentale.

²¹ Se pare că nici monedele de aramă avînd pe revers reprezentarea acvilei bicefale și puse în scama lui Mihail Șîșman (N. Mușmov, *Monetile...*, p. 100—103), nu sînt bine atribuite. Dealtfel, Todor Gherasimov (în *Čarevgrad-Tyrnovo*, I, Sofia, 1973, p. 235) referîndu-se la o parte a acestor monede și anume la cele care au pe avers crucea socotește că aparțin lui Ioan Șîșman. Rămîne de văzut dacă nu cumva și cealaltă parte, reprezentată de monedele, avînd pe avers figura unuia „împărat” sau despot, nu aparține altcuiva decît lui Mihail Șîșman.

²² Todor Gherasimov, *op. cit.*, p. p. 227.

²³ Vezi Octavian Iliescu, *op. cit.*, p. 157, 159, 160, 162.

Aceste monede, nefiind bulgărești, ele nu sînt nici bizantine și nici ale Țării Românești. Nu pot fi atribuite nici despotatului de Caliacra²⁴.

Atunci cui aparțin ?

Un răspuns în concordanță cu realitatea istorică nu se poate da decît dacă se ține seama de observația că ele au o circulație restrînsă cu precădere, la regiunea Păcuiul lui Soare — Silistra (fig. 3). Localitățile în care au fost descoperite monede cu monograma lui Terter și acvila bicefală sînt : Păcuiul lui Soare²⁵, 32 ex. ; Silistra²⁶, 13 ex. ; Coconi (jud. Ilfov)²⁷, 1 ex. ; Tirgșor (jud. Prahova)²⁸, 1 ex. ; Stărmen, lingă Ruse (R.P. Bulgaria)²⁹, 1 ex.

Observația că aceste emisiuni sînt proprii regiunii Păcuiul lui Soare — Silistra³⁰ este de o excepțională importanță pentru că ea conferă zonei în care se află cele două mari centre urbane caracterul de formațiune statală. Numai dacă se admite că într-o anumită perioadă a celei de-a doua jumătăți a secolului al XIV-lea în ținutul Păcuiul lui Soare-Silistra a ființat o formațiune statală se poate explica prezența *aci* și *acum* a monedelor cu monograma lui Terter și acvila bicefală ; altfel, ar rămîne de neînțeles existența lor în această parte a „Dunării de Jos”. *Sîntem într-o vreme și într-un spațiu geografic în care circulașta unor monede emise de altcineva decît o autoritate politică de stat ar constitui un nonsens în adevăratul înțeles al cuvîntului.* Iată deci pecene întemeiem în afirmația că teritoriul în care se află orașele Păcuiul lui Soare și Silistra era organizat în a doua jumătate a secolului al XIV-lea într-o formațiune statală.

Aceste monede au fost bătute de un anume Terter, firește, conducător al formațiunii statale de la Păcuiul lui Soare — Silistra. Numele conducătorului este certificat de monograma de pe monedele de aramă, dar mai ales, de legenda de pe moneda de argint (fig. 2).

Cititorii comunicării noastre au reținut, credem, precizarea că și monedele atribuite lui Ivanco (fig. 1a) de Todor Gherasimov sînt răspîndite, cu deosebire, în zona Păcuiul lui Soare — Silistra (fig. 3). Localitățile

²⁴ Dealtfel, pînă în momentul de față, nu s-a găsit nici o monedă de acest gen în centrele mai importante ale despotatului de Caliacra cum ar fi. de pildă, Caliacra (capul Cearakman), Cavarna, Balcic, Eerene, Varna ș.a.

²⁵ Dintre acestea, una e publicată de Petre Diaconu și Vasile Cullcă, *op. cit.*, p. 20, fig. 1/3, alta de Petre Diaconu, *Materialc*, 7, 1961, p. 605, fig. 9/1 și 27, de Octavian Iliescu (vezi nota 2). Este locul să se precizeze că unele monede sînt inedite încă. În totalul monedelor au fost incluse și exemplarele contramarcate.

²⁶ Celor 6 monede publicate de N. Mușmov (vezi nota 4) li se adaugă 3 monede publicate de Todor Gherasimov, *IzvestijaSofia*, 28, 1965, p. 26, fig. 1/2-3 și p. 27, fig. 2/1. Tot acolo, p. 26, fig. 1/1, T. Gherasimov prezintă o monedă publicată anterior de N. Mușmov. Este foarte posibil ca moneda prezentată de Ileana Băncilă, *op. cit.*, p. 69, fig. 1, să provină tot de la Silistra. Exemplarele care au făcut obiectul studiilor lui T. Gherasimov și, respectiv, Ileana Băncilă, fac parte din seria monedelor contramarcate. În sfîrșit, se cuvine să amintim aici existența a trei monede cu monogramă și vultur bicefal, provenind de la Silistra și păstrate azi în colecțiile Muzeului de istorie al R.S.R.

²⁷ N. Constantinescu, *Coconi. Un sat din Cîmpia Română în epoca lui Mircea cel Bătrîn*, București, 1972, p. 101 și p. 103.

²⁸ Informație, Gh. Diaconu.

²⁹ Aleksandra Krzyzanowska, *Slavia Antiqua*, 18, 1971, p. 246-247 — îl atribuie, cu probabilitate, lui Gheorghe Terter I. De aceea în fig. 3 moneda descoperită la Stărmen apare însoțită de semnul întrebării.

³⁰ Chiar dacă, între timp, asemenea monede vor apară și în alte regiuni, datele problemei nu mai pot fi schimbate. Observația noastră este valabilă și în ceea ce privește așa-zisele monede ale lui Ivanco.

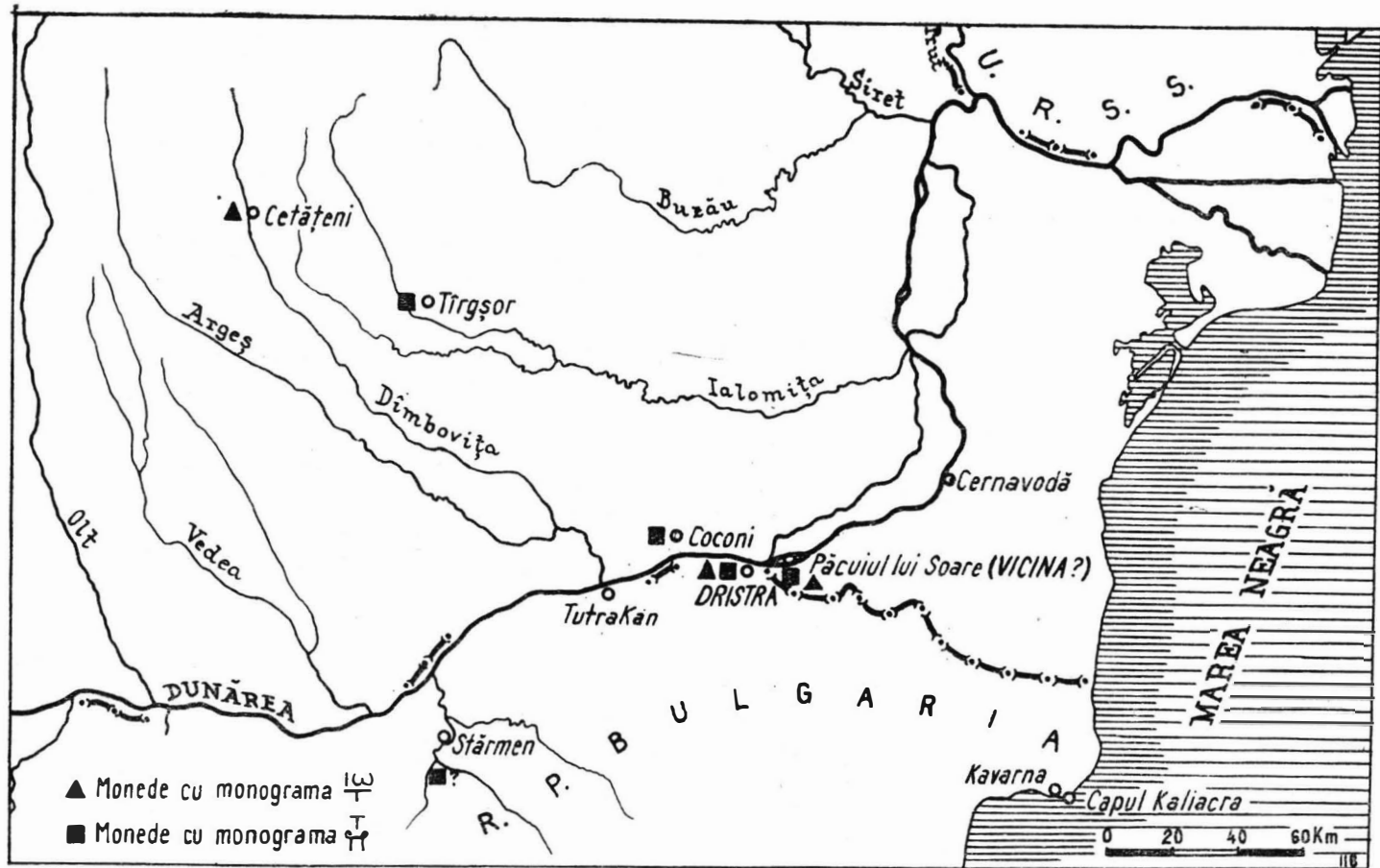

Fig. 3. Răspîndirea monedelor lui Terțer.

<https://biblioteca-digitala.ro>

în care au fost descoperite astfel de monede sint : Păciul lui Soare³¹, 67 ex. ; Silistra³², 8 ex. și, fapt curios dar explicabil într-un fel, Cetățeni (jud. Argeș)³³ 1 ex. Într-o atare situație monedele nu mai pot fi puse pe seama lui Ivanco în calitatea sa de despot al „Țării lui Dobrotici”. Se știe doar că asemenea emisiuni nu s-au găsit sub nici o formă în așezările despotatului de Caliacra. Ne referim desigur la Varna, Ecrone, Balcic, Cavarna, Caliacra și la alte localități pontice înșirate între capul Cearakman și Nesebăr.

De altă parte, trebuie să se țină seama de faptul că Silistra și Păciul lui Soaren-au făcut parte niciodată din teritoriul despotatului de Cavarna³⁴.

În consecință, citirea dată de Todor Gherasimov legendei acestor monede : [Νόμισμα τοῦ] δεσπότης Ἰω[άννου τοῦ] Τ[ομπροτίτσα]³⁵ (nomisma despotului Ioan fiul lui Tobrotița) se dovedește a fi necorectă. Dealtfel, lectura lui Gherasimov conține elemente neobișnuite practicii redactării legendelor de pe monedele vremii, căci nicăieri în Peninsula Balcanică nu s-a găsit vreo monedă, pe care să se menționeze, alături de numele emitentului, și numele tatălui acestuia³⁶.

Drept urmare, legenda de pe „monedele lui Ivanco” trebuie citită [Νόμισμα τοῦ] δεσπότης Ἰω Τ[ερτέρ] (nomisma despotului Io Terter). În lectura propusă de noi, litera T de pe reversul monedelor indică inițiala numelui lui Terter și nu a numelui lui Tobrotița (Dobrotici). *Aceasta înseamnă că emitentul monedelor este una și aceeași persoană cu emitentul monedelor cu monogramă și acvila bicefală, adică Terter.*

Intrucât monedele emise de Terter, în calitatea sa de conducător al formațiunii statale de la Păciul lui Soare — Silistra, se înscriu în două tipuri deosebite, să vedem în cele ce urmează care este raportul cronologic dintre ele. Greutatea și dimensiunile mai mari ale monedelor cu legenda δεσπότης pledează pentru anterioritatea lor față de exemplarele cu monogramă și acvilă bicefală. Și dacă în viitoarele cercetări se va confirma observația că una dintre monedele cu monogramă și acvilă bicefală provenind de la Silistra și păstrată azi în colecțiile Muzeului de istorie al R.S.R.³⁷ este bătută peste o monedă cu legenda δεσπότης atunci vom căpăta o ultimă dovadă că monedele cu monogramă și acvilă bicefală sint ulterioare în timp.

Să rezunăm ! Un anume Terter, conducător al formațiunii statale din zona Păciul lui Soare — Silistra a emis cîndva, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea două tipuri de monede de aramă. Într-un prim moment

³¹ Este posibil ca cifra de 67 ex. să fie depășită, întrucît după informațiile noastre monede de acest gen, provenind de la Păciul lui Soare, se află și în unele colecții particulare.

³² Lui T. Gherasimov, *Izvestija Sofia*, 13, 1939, p. 290, îl erau cunoscute vreo 30 de exemplare dintre care numai 6 provin *sigur* de la Silistra ; restul monedelor se compune din exemplare păstrate în colecțiile Muzeului național din Sofia sau în colecția Orghidan (București). T.G. susține că toate monedele au fost găsite în Dobrogea. Nu ne îndoiim că ele provin de la Silistra și poate de la Păciul lui Soare. Una dintre monedele descoperite la Silistra este păstrată azi în colecțiile Muzeului de istorie a județului Ialomița (vezi N. Conovici, *op. cit.*, p. 601, nota 5).

³³ Informație, Oct. Iliescu și Dinu Rosetti.

³⁴ Vezi A. Kuzev, *Studia Balcanica*, 10, Sofia, 1975, p. 124—136, care fixează „granțele” despotatului lui Dobrotici.

³⁵ Todor Gherasimov, *op. cit.*, p. 294.

³⁶ N. Conovici, *op. cit.*, p. 603.

³⁷ Mulțumim pe această cale Constanței Știrbu, de la Muzeul de istorie al R.S.R., care ne-a pus la dispoziție moneda respectivă.

a bătut monedele cu legenda $\delta\epsilon\sigma\pi\acute{o}\tau\eta\varsigma$ (de tip I) (fig. 1a), iar apoi pe cele cu monograma $\Sigma\epsilon$ și acvila bicefală (tip II) (fig. 1b). Cît privește monedele de argint documentate pînă în momentul de față, din păcate, numai printr-un singur exemplar descoperit la Păcuiul lui Soare, ele trebuie să fi fost emise încă de la începutul domniei lui Terter, odată cu primul tip de monede de aramă³⁸.

Dar cine este acest Terter?

În *Cronica de la Mesembria*³⁹ se notează sub anul 6885 indictionul 15 (răstimpul cuprins între 1 septembrie 1376 și 31 august 1377) că kir Mihail (el fiind unul dintre cei patru fii ai lui Ioan al V-lea Paleologul)⁴⁰ a fost omorît la Tristria, adică la Silistra. Această informație se completează cu o altă știre din *Chronicon breve de Graecorum imperatoribus*. . . potrivit căreia Mihail a fost ucis de Terter, fiul lui Dobrotici⁴¹. Așadar, din izvoarele citate mai sus reiese că pe la 1376—1377 la Dristra⁴² se afla un nume Terter, fiu al lui Dobrotici.

³⁸ Vezi nota 13. După opinia lui Octavian Iliescu — exprimată pe marginea comunicării noastre — această monedă a fost emisă cel mai târziu în anii 1370—1371. Opinile lui Oct. Iliescu se întemeiază pe asemănarea privind greutatea și diametrul dintre moneda lui Terter de la Păcuiul lui Soare și primele emisiuni ale lui Vlaicu Vodă. Asupra monedelor lui Vlaicu Vodă, vezi și studiul lui O. Iliescu, *Moneda în România*, București, 1970, p. 14—17.

³⁹ Peter Schreiner, *Studien zu den ΒΡΑΧΕΑ ΧΡΟΝΙΚΑ. Miscellanea byzantina*, G. München, 1967 (Institut für Byzantinistik und Neugriechische Philologie der Universität), p. 204; Cf. Vasil Ghiuzelev, *Chronicon Messembriae*, GSU, 3, seria istorie, 1972—1973, 1975, p. 149.

⁴⁰ Date privind biografia lui Mihail, fiul lui Ioan al V-lea Paleologul, vezi la Peter Schreiner, *op. cit.*, p. 151—155, și Vasile Ghiuzelev, *op. cit.*, p. 153—157. Tot acolo și bibliografia de îngoare.

⁴¹ *Chronicon breve de Graecorum imperatoribus ab anno 1341 ad annum 1453 e Codice, Vaticano graeco*, 162, ed. R.—J. Lornertz. $\text{Ἐπετερίξ Ἐταπειλάς Βυζαντινῶν σπουδῶν}$. 28 1958, p. 208.

⁴² Peter Schreiner, *op. cit.*, p. 155, în special nota 3 și Vasil Ghiuzelev, *op. cit.*, p. 157—158, după ce identifică (pe bună dreptate) Tristria din cronica de la Mesembria cu Dristra din F. Miklosich — J. Müller, *Acta Patriarchatus*, I, 95, nr. 52 și cu Tristria, *ibidem*, 528, nr. 272, și exprimă părerea că Tristria (Dristra) n-ar fi Silistra, ci o localitate aflată pe țărmul apusean al Mării Negre, undeva între Varna și Capul Caliacra (Cearakaman). Drept urmare cei doi cercetători se întreabă dacă această Dristra (Tristria) n-ar putea fi tot una cu anticul Tirizis (Tiris-tis, Tetrissas, Trissa), amintit de Strabon, VII, 6, 1; Arian, în capitolul „Descrierea călătoriei din jurul Pontului Euxin”, 24, 1; Ptolemeu, III, 10, 1; în *Harla lui Peulinger*, VIII, 2, în „Scutul de la Doura Europos” (Franz Cumont, *Fouilles de Doura Europos*, Geuthner, Paris, 1926, p. 330) și de Pomponius Mela, II, 2, 16. Aceiași cercetători atrag atenția asupra unei hărți din 1744 (V. Bešelliev, *Izvestija Sofia*, 25, 1962, p. 18 și fig. 10) în care este marcată o Tiriza-Trissa plasată de data aceasta la sud de Varna. Ne grăbim să adăugăm însă că pe harta din 1744 nu se poate pune nici un temel, deoarece ea este — așa cum a remarcat însuși V. Ghiuzelev — „o compilație tirzie” nesigură și plină de inexactități. Într-adevăr, în harta despre care este vorba sînt notate, alături de nume de locuri caracteristice secolului al XVIII-lea, și nume de locuri proprii lumii greco-romane care însă nu sînt marcate totdeauna în poziția lor corect-topografică. Argumentul principal al lui P. Schreiner pentru plasarea Tristrei (Dristra) pe malul Mării Negre sau în imediata apropiere a acestuia l-ar constitui faptul că toate localitățile din „actul patriarhal” (M. M. 528, nr. 272) sînt situate pe țărmul Pontului, ceea ce înseamnă că și Tristria trebuie să se fi aflat acolo. Se scapă din vedere însă că în colțul al „act patriarhal” (M. M., p. 95, nr. 52) este indicată o localitate (Kellia) care în anii 1318—1323 se va fi găsit la o depărtare de cel puțin 20 km de vărsarea Dunării în Marea Neagră. Acceptînd punctul de vedere Schreiner-Ghiuzelev, ar trebui să acceptăm și situația stranie că în timp ce minuscula Tirizis Akra din antichitate și-a păstrat numele pînă în secolul al XIV-lea, toate celelalte localități din zonă mult mai importante, Olessos, Dionisopolis, Bizone, Tomis, și-l pierduseră fără nici o urmă. Că Tristria (Dristra) — din actele patriarhale și din Cronica de la Mesembria — nu se afla pe ma

Coroborind această informație cu existența monedelor pe care le-am prezentat se poate trage o singură încheiere : emitentul monedelor este Terter, fiul lui Dobrotici.

Prin urmare, el, *Terter, fiul lui Dobrotici, era conducătorul formațiunii statale din zona Păcuiul lui Soare—Siliștra, în vremea când se emiteau monedele care ne-au reținut atenția.*

Din legenda monedelor rezultă că acest Terter se intitula când δεσπότης când αὐθέντης (*dominus, gospodin* — în slavă). În cazul de față este vorba de două titluri cu același conținut care sugerează însă o evoluție, în timp, a caracterului politic al stăpînirii lui Terter⁴³.

Titlul de despot îl arată pe Terter într-o oarecare dependență față de familia imperială de la Constantinopol. Acest titlu acordat de împărat la început numai membrilor familiei sale era decernat mai târziu, în secolul al XIV-lea, de exemplu, și unor feudali, străini de dinastia împărătească⁴⁴. Așa s-ar explica de ce l-a avut și Terter, fiul lui Dobrotici.

Despot sau *autentis*, Terter va fi avut legături destul de strinse cu lumea bizantină de vreme ce și-a luat ca însemn heraldic vulturul bicefal.

Se știe că în vremea dinastiei Paleologilor acvila bicefală devenise un semn „aproape caracteristic” despoțiilor, indiferent dacă acestea au fost conduse de membrii familiei imperiale sau de mari feudali cum este cazul lui Terter, fiul lui Dobrotici.

Vulturul bicefal apare în despotatul lui Terter nu numai pe monedele sale ci și pe ceramică. Amintim în acest sens descoperirea la Păcuiul lui Soare a mai multor funduri de strachină smălțuită⁴⁵ avind ca motiv decorativ — vulturul bicefal (fig. 4). Evident, vasele⁴⁶ fac parte din vesela nu a

lul Mării Negre ne-o dovedesc portulanele și hărțile din secolele XIII—XV. În nici unul din aceste documente nu figurează, în zona Varna-Constanța, vre-o localitate al cărui nume să aducă, fie și pe departe, cu cel al Trilstrilor (Driștra). De aceea orice încercare de a face din Trilștria o altă localitate decât Siliștra — numită în această vreme cind Trilștria cind Driștra — este, dintru început, sortită eșecului.

⁴³ Dealtfel, Mircea cel Bătrîn, în calitate sa de stăpînitor al Driștrei, s-a numit deopotrivă αὐθέντης (Trilștri dominus) și δεσπότης.

⁴⁴ L. Bréhler, *Le monde byzantin. Les institutions de l'Empire byzantine*, II, Paris, 1970 p. 121—123. Asupra instituției despotiei, vezi și studiul lui R. Gulland, REB, 17, 1959, p. 52—89; B. Ferjančič, *Despotu u Vizantiju t jujnoslovenskim zemlamo*, Belgrad, 1940; Răzvan Theodorescu, *op. cit.*, p. 194—195. Tocmai în aceste vremuri vulturul bicefal apare ca însemn heraldic al unei despotii situate undeva în Grecia, fapt consemnat grafic în harta lui Angelino Dulcert (vezi G. Brătianu, *Recherches sur Viteina et Celatea Albă*, București, 1935, planșa V.) După opinia lui B. Hemmerding, BZ, 61, 1968, 2, p. 305, 309, vulturul bicefal se impune ca însemn heraldic la curtea imperială bizantină în vremea lui Andronic al III-lea Paleologul (1328—1341).

⁴⁵ Vezi Silvia Barasch, în *Păcuiul lui Soare*, II, București, 1977, p. 86, fig. 69/3, p. 89, fig. 71/5, 9, 11. Vasul de sub fig. 4 a fost publicat de următorii cercetători : Corina Nicolescu, SMIM, 5, 1962; p. 19, fig. 4, stînga jos; Corina Nicolescu și Radu Popa, Dacia. N.S., 9, 1965, p. 344, fig. 5/g. (Aci vasul e datat la începutul secolului al XIV-lea); I. Barnea, RESEE, 3, 1965, 3—4, p. 596, fig. 7, unde este datat la sfîrșitul secolului al XIII-lea — începutul sec. al XIV-lea. (De reținut că I. Barnea leagă vasul de la Păcuiul lui Soare de existența unui demnitar bizantin în Dobrogea la finele veacului al XIII-lea — la începutul veacului al XIV-lea.) Idem, DID, III, București, 1971, p. 394, fig. 123/1.

⁴⁶ Ele au fost găsite într-un nivel, bine determinat, de la sfîrșitul secolului al XIV-lea (vezi, de pildă, pentru plesa de sub fig. 4, notele de la p. 17 din carnetul de șantier rezervat săpăturilor din sectorul I E, 1961).

unui locuitor oarecare, ci a conducătorului despoției sau a familiei acestuia.

Străchinile de la Păcuiul lui Soare⁴⁷ nu-și găsesc — cel puțin pînă în momentul de față — nici o replică pe teritoriul țării noastre⁴⁸; în schimb, ele se reîntînesc la Chersones⁴⁹, ceea ce nu trebuie să ne surprindă, dacă se are în vedere că în Crimeea secolelor XIII-XIV a ființat un despotat condus de feudali înrudiți cu dinastiile imperiale de la Trapezunt și Constantinopol⁵⁰.

Fig. 4. Reprezentarea vulturului bicefal pe fundul unui vas de la Păcuiul lui Soare.

În stadiul în care ne aflăm nu se poate aborda problema instituțiilor economice, politice, militare, din despotatul lui Terter. Totuși, o știre dintr-un document emis de Mircea cel Bătrîn⁵¹ ne îndrituiește să admitem că „funcționarul” cel mai de vază după despot era kefalia⁵² orașului Dristra.

Și, fiindcă am ajuns cu expunerea noastră aici ne vom permite să ne oprim pentru o clipă și asupra orașului de reședință al lui Terter.

Menționarea lui Terter la Dristra, fie chiar și în contextul unor împrejurări puțin onorabile pentru el, și faptul că în 1376—1377, cînd îl ucidea pe Mihail⁵³, Dristra era cel mai important centru urban de pe malul dobrogean al Dunării ne determină să credem că reședința fiului lui Dobrotici se afla în acest oraș. Cu alte cuvinte, capitala despotatului lui Terter era Dristra, vechiul Durostorum, Silistra din zilele noastre.

⁴⁷ Vezi nota 45.

⁴⁸ Reprezentare de pe un vas de la Basarabi-Calafat (Elena Busuoc și Dumitru Vilceanu, SCIVA, 27, 1976, 4, p. 512, fig. 9/3) nu este o acvilă bicefală. Dealtfel, autorii, la p. 510 a articolului lor, dau ca probabilă existența acestui motiv.

⁴⁹ A.L. Iakobson, MIA, 17, 1950, pl. XXXIV, 142.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 216. Vezi și bibliografia indicată.

⁵¹ DIR, B, Țara Românească (1247—1500), documentul nr. 34, p. 50—51.

⁵² În aceste vremuri, instituția kefaliei era răspîndită nu numai în Bizanț (vezi L. Bréhier, *op. cit.*, p. 123, unde se citează cazul a doi arhoși ai Insulei Lemnos), ci și în Bulgaria și Serbia (vezi P. Mutafčiev, în *Izbrani protzvodenta*, I, Sofia, 1973, p. 495—499 și bibliografia de acolo).

⁵³ În fapt, Terter îl omorise pe cumnatul său; se știe doar că Mihail era căsătorit cu fiica lui Dobrotici.

După toate probabilitățile formațiunea statală condusă de Terter purta numele capitalei, adică al Dristrei. Și nu-i de mirare! În anumite momente ale stăpînirii bizantine din veacul al XI-lea sub numele de Dristra era indicat un teritoriu încă și mai larg, cuprinzînd cîteodată toată regiunea coresponzătoare themei Paradounavon⁵⁴. Că formațiunea statală de la Păcuil lui Soare-Silistra se va fi numit Dristra o sugerează însăși partea din titulatura lui Mircea cel Bătrîn referitoare la calitatea sa de *Tristri dominus*⁵⁵.

Aplicînd metoda lui A. Kuzev privitoare la definirea granițelor despotatului lui Dobrotici⁵⁶ vom putea conchide că teritoriul Țării Dristrei, adică al despotatului lui Terter, cuprîndea cam aceeași zonă care, sub turci, era organizată în cazaua Silistrei. În totulul tot, Țara Dristrei se va fi întins spre nord-est pînă către Cernavodă, iar înspre apus pînă dincolo de Turtucaia. Nu este exclus ca în anumite împrejurări istorice cîrmuitorul Țării Dristrei să-și fi extins autoritatea și asupra unei fișii de pămînt de pe malul stîng al Dunării⁵⁷.

Limba de cancelarie din despotatul lui Terter trebuie să fi fost cea greacă. Afirmăția noastră se bazează nu atît pe legenda monedelor, cît, mai ales, pe observația că pînă și-n vremea lui Mircea cel Bătrîn, în anii 1407—1408, cînd locuitorii orașului Dristra au simțit nevoia să pună o inscripție în cinstea domnitorului român, au redactat-o în limba greacă⁵⁸. În sfîrșit, limba greacă pare a fi fost vorbită și de către o parte a meșteșugarilor din Despotatul Dristrei, fapt sugerat de unele inscripții de pe vasele descoperite la Păcuil lui Soare.

Datele expuse pînă aici sînt suficient de grăitoare pentru a nu ne mai îndoii că în adoua jumătate a secolului al XIV-lea teritoriul Dristrei era organizat într-o formațiune politică de coloratură bizantină. Evident, afirmația noastră se referă la structurile statale și nu la originea etnică a populației de rînd. Aceasta, judecînd după documentele arheologice, era o populație în care rolul preminent l-au avut românii⁵⁹.

Cînd și în ce împrejurări a luat ființă despotatul lui Terter?

Înainte de toate trebuie să se precizeze că despotatul de Dristra nu se putea întemeia într-un teritoriu de obediență bulgărească. Or, în 1360, Dristra încă se mai afla în granițele Țaratului de la Tîrnovo. Aceasta re-

⁵⁴ De pildă, conducătorul Paristrion-ului din 1072 — Nestor — este indicat de Attaleiates (*Historia*, Bonn, 1853, p. 205) drept katepan al Dristrel.

⁵⁵ Hurmuzachi, *Documente privitoare la istoria românilor*, 1—2, p. 322—334.

⁵⁶ Vezi nota 31.

⁵⁷ Afirmăția noastră este sugerată de un fapt consemnat într-un document emis de cancelaria lui Mircea cel Bătrîn. (vezi nota 51). În acest document este vorba, între altele, de dispoziția dată kefaliei din Dristra de a nu stînjeni pescuitul în gîrla Săpatul. Întrucît Mircea, ocupînd Țara Dristrel, a înțeles să-i păstreze nu numai instituțiile, ci și limitele-î teritoriale, ar rezulta, din actul citat, că gîrla Săpatul, aflată undeva între Fetești și gura Ialomîței, făcuse parte odinioară din ținuturile despotatului cu capitala la Dristra.

⁵⁸ P.Ș. Năsturel, *Studia et acta orientalia*, 1, 1958, p. 239—247.

⁵⁹ Vezi în privința aceasta, Silvia Baraschi, *Păcuil lui Soare*, II, p. 49—115, unde se stabilesc analogiile dintre ceramica de la Păcuil lui Soare și ceramica de tip Zlznicea din stînga Dunării. Interesant de subliniat și faptul că monedele despotatului Dristrel au tendința să se răspîndească nu spre sud, ci spre nord, în Țara Românească (vezi fig. 3). Această observație sugerează o dată în plus, legăturile care vor fi existat între Țara Dristrel și Țara Românească, legături în temelul cărora unii dintre domnii munteni și, în special, Mircea cel Bătrîn, își vor exercita autoritatea asupra fostului despotat.

zultă dintr-o listă sinodală a patriarhiei din Tirnovo, în care, sub anul 1360, se menționează că mitropolitul Zaharia al amintitului oraș a participat împreună cu alți prelați bulgari la lucrările sinodului desfășurate în capitala statului condus de Ioan Alexandru⁶⁰. De prisos să adăugăm că prezența unui mitropolit bulgar la Dristra este nemijlocit legată de existența *aci* a unei autorități politice bulgărești.

Cînd anume au pierdut bulgarii controlul asupra Dristrei este greu de precizat.

În 1366 Amedeo al VI-lea de Savoia, Conte Verde, cum i se mai spune, intervenind în sprijinul lui Ioan al V-lea Paleologul — care în drumul său de întoarcere de la Buda fusese blocat la Vidin — a cucerit, una după alta, mai multe cetăți de pe țărmul apusean al Pontului, stăpînite pînă atunci de bulgari⁶¹. Nu există nici un motiv să credem că Silistra a fost pierdută de bulgari în împrejurările create de expediția lui Amedeo de Savoia. Mult mai probabil este ca orașul Dristra să fi ieșit din granițele țaratului de Tirnovo după 1367, anul în care Varna, Emona și Koziak — de pe litoralul Mării Negre — au intrat în alcătuirea despotatului lui Dobrotici⁶². Nu este exclus ca pierderea Silistrei de către bulgari să se fi produs în anul 1369, în împrejurările create de eliberarea Vidinului de sub tutela maghiarilor. Se prea poate ca Silistra să fi fost cucerită de către o oaste a lui Dobrotici⁶³ ajutată, firește, de trupe de ale lui Vlaicu Vodă⁶⁴ și bizantine. Presupunerea noastră ar explica de ce conducătorul noii formațiuni statale a fost numit în persoana lui Terter, fiul lui Dobrotici și de ce un an mai tîrziu patriarhia din Constantinopol scotea o decizie prin care mitropolia de Varna își extindea jurisdicția, între altele, și asupra Dristrei⁶⁵.

⁶⁰ Ivan Dujčev, *Iz starata bĕlgarska knižina*, II (I.a), editura Haemus, Sofia, p. 226. Că Silistra a fost sediul unei mitropolii bulgărești și în alte perioade de timp, cuprinse între mijlocul secolului al XIII-lea și mijlocul secolului al XIV-lea, pare a o dovedi menționarea în *synodikon-ul bisericii bulgare* (Iv. Dujčev, *op. cit.*, p. 165) a numelor prelaților Kiril, Theodul, Iosif, Dionisie, Averkie și Calinic. Firește mitropolia bulgărească de la Dristra a funcționat numai în vremurile cînd acest oraș se afla în granițele Țaratului de Tirnovo. Altfel, în epocă ca aceea din anii 1318—1323, cînd Dristra se găsea sub obediență bizantină, biserica de aici va fi ținut de Patriarhia din Constantinopol.

⁶¹ Asupra expedițiilor lui Amedeo de Savoia, îndreptată împotriva orașelor controlate de bulgari vezi studiul lui L. V. Gorina, *Istoriceski Pregled*, 26, 1970, 6, p. 71—78. Tot acolo și altă bibliografie. Cf. Octavian Iliescu, *Pontica*, 4, 1971, p. 371—377. Mal recent, Peter Schreiner, *op. cit.*, p. 159—163, cu bibliografia.

⁶² Vezi în această privință contribuția bine încheată a lui V. Ghluzelev, *GSU*, 64, 1970, p. 65—66; *idem*, *Izvestija Varna*, 9 (24), 1973, p. 127; cf. Al. Kuzev, *op. cit.*, p. 131.

⁶³ Amestecul lui Dobrotic în treburile unei regiuni ca aceea a Dristrei nu trebuie să ne surprindă, de vreme ce chiar în acel an, adică în 1369, el se amestecase în treburile interne ale Țaratului de Vidin devenind, împreună cu Vlaicu Vodă, „garantul” lui Sracimlr. Vezi K. Jireček, *Istorijska na bulgarite. Popranksi i dobavki ot samia avtor*, Sofia, p. 244—245. Cf. N. Iorga, *Convorbiri literare*, 34, p. 987; Ștefan Ștefănescu, în *DD*, III, București, 1971, p. 350—351; vezi și Maria Holban, *SMIM*, 1, 1956, p. 10, care susține că în cazul Vidinului nu este vorba de Dobrotic, despotul Caliacrel. Despre prezența intereselor lui Vlaicu Vodă la Vidin vezi și articolul lui N. Constantinescu, *RESEE*, 8, 1970, 1, p. 15 și, în special nota 15. Cf. Eugen Stănescu, în *Actes du XIVe Congrès International des Etudes Byzantines*, Bucarest, 6—12 septembrie, 1971, I, București, 1974, p. 417.

⁶⁴ Despre relațiile care vor fi existat între Dobrotic și Vlaicu Vodă, vezi Ștefan Ștefănescu, *op. cit.*, loc. cit.

⁶⁵ Vezi Miklosich-Müller, *Acta Patriarchatus*, I, p. 95, nr. 52.

Actul patriarhal din 24 iulie 1370 constituie dovada hotărâtoare că în acest an Silistra nu se mai afla în stăpînire bulgărească. Afirmatia noastră se bazează pe constatarea că — în istoria relațiilor dintre bizantini și țaratul de Tîrnovo — biserica constantinopolitană nu și-a exercitat niciodată autoritatea asupra unei eparhii aflate într-un teritoriu administrat de bulgari.

Prin urmare, în anul 1370, Dristra nu mai era stăpînită de bulgari. Cîndva, în jurul acestei date, trebuie să fi luat ființă despotatul Dristrei. Oricum, sigur este că în 6885 (anul în care Mihail, fiul lui Ioan al V-lea Paleologul, își pierde viața) despotatul de Dristra ființa sub conducerea lui Terter.

Întrucît anul omorîrii lui Mihail la Dristra coincide cu anul în care fratele acestuia — Andronic — îl înlătura de pe tron pe Ioan al V-lea Paleologul și noi ca și V. Ghiuzelev⁶⁶ credem că uciderea lui Mihail este consecința tulburărilor din anul 1376 petrecute în capitala imperiului⁶⁷.

Aserțiunea se întemeiază pe aprecierea jocului de interese din vremea respectivă. În măsura în care Mihail a rămas credincios lui Ioan al V-lea Paleologul — și nu există motive să ne îndoim de aceasta — Terter n-avea de ce să-l mai agreeze pe cumnatul său. Este foarte posibil ca despotul Dristrei să fi luat partea lui Andronic al IV-lea, în care caz omorîrea lui Mihail venea să sancționeze o atitudine limpede față de evenimentele care se consumau la Constantinopol în 1376.

Și pentru că sîntem în zona tuturor posibilităților nu este exclus ca Terter să fi rămas în fruntea despotatului de Dristra pînă la 1385 sau 1386, adică pînă în anul în care Dobrotici dispăre de pe scena politică. Se prea poate ca în anul 1385 sau 1386 Terter să fi părăsit Dristra ca să preia conducerea despotatului pe care-l guvernase pînă atunci tatăl său. În acest caz, însă, ar trebui să admitem că Ivanco, cel despre care se știe că a urmat întru domnie lui Dobrotici este una și aceeași persoană cu Terter.

Lăsînd la o parte discuțiile care se vor purta în legătură cu chestiunea dacă Terter este sau nu tot una cu Ivanco noi vom atrage luarea aminte asupra faptului că Terter se mai numea și Ioan. Aceasta ne-o dovedește însăși legenda de pe monedele de tip I, căci literele I și ω prescurtează numele de Ioan. Că Terter a avut și numele de Ioan n-ar trebui să ne surprindă de vreme ce majoritatea conducătorilor de state contemporani lui Alexandru, Vlaicu, Stracimir, Șișman ca și aproape toți despoții sirbi⁶⁸ din secolul al XIV-lea aveau pe lingă numele lor și pe cel de Ioan.

La moartea lui Dobrotici despotatul de Dristra pare a fi intrat într-o perioadă tulbură a existenței sale. Să fi devenit acum obiect de dispută între Dan I, domnul Țării Românești și țarul Ioan Șișman ? Greu de dat un răspuns în această privință. Vom reține totuși informațiile potrivit cărora domnul Țării Românești a murit în niscaiva lupte pe care le-a avut

⁶⁶ V. Ghiuzelev, *op. cit.*, p. 157. Peter Schreiner, *op. cit.*, p. 155 socotește că Terter vedea în Mihail un concurent pentru interesele sale politice.

⁶⁷ Asupra evenimentelor din 1376 de la Constantinopol, vezi Georges Ostrogorsky, *Histoire de l'État Byzantine*, Paris, 1969, p. 563.

⁶⁸ Djordje Stričević, *Starinar*, 7—8, 1956—1957, 1958, p. 113 și urm.

cu bulgarii la sud de Dunăre⁶⁹. Dacă ar fi să dăm crezare cronicilor turcești⁷⁰, în 1388, Silistra se afla în mâinile bulgarilor.

Pe de altă parte, este posibil ca încă de la urcarea sa pe tron, în 1386, Mircea cel Bătrîn să-și fi extins într-un fel oarecare autoritatea asupra acestui despotat. Poate că știrea confuză din cronicile turcești⁷¹, privitoare la ocuparea de către oastea Țării Românești, înainte de 1388, a unor cetăți de la sud de Dunăre să se refere la o asemenea situație, și poate că tocmai o asemenea situație să explice apariția la un moment dat, la Dristra și Păcuilul lui Soare, a contramărcilor pe monedele cu monograma lui Terter și acvila bicefală. Contramarca (fig. 1, e-d) de pe reversul monedelor redă imaginea semilunii și a unei stele întocmai chipului în care semiluna și steaua apar pe pecetea lui Mircea cel Bătrîn. Pe cealaltă față a monedei este gravat bustul unui cavaler în armură, capul fiind acoperit cu un coif⁷² (fig. 1, cI și dI). Pentru moment această reprezentare nu-și găsește nici o analogie. În orice caz ea nu este proprie monedelor domnilor români. Aparține altcuiva. Cui anume?

Pînă a se ajunge la găsirea unui răspuns să reținem și ipoteza că începînd din 1386 teritoriul despotatului de Dristra este înglobat în sistemul unui *condominium*, ca să zicem așa, exercitat de Țara Românească și o altă putere politică neidentificată încă⁷³. Situația în sine va fi durată pînă către 1389 cînd, în sfîrșit, Mircea cel Bătrîn este singurul stăpînitor al Dristrei⁷⁴. S-ar putea ca tocmai prin cucerirea Dristrei de către domnul Țării Românești să se explice dispariția de pe monedele cu monogramă și acvilă bicefală a contramărcii reprezentînd bustul cavalerului în armură, rămînînd în schimb reprezentarea semilunii și a stelei (fig. 1eI).

Dar această problemă ca și multe altele asemănătoare ies din tiparul comunicării noastre.

Evident, vorbind despre Țara Dristrei s-ar fi convenit poate să ne precizăm poziția asupra unor chestiuni cum ar fi, de pildă, semnificația

⁶⁹ Izvoarele literare și bibliografia de rigoare la D. Oncul, *Serieri istorice*, I, București, 1968 (ed. îngrijită de Aurelian Sacerdoțeanu), p. 660–663.

⁷⁰ *Cronici turcești privind țările române*, I, sec. XV — mijlocul sec. XVII, București, 1966, p. 111. Vom reține totuși și părerea lui D. Oncul, *Curs de Istoria românilor* (litografat); Perioada lui Mircea, București, 1904, p. 121, (ap. P.P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944, p. 209, nota 13), potrivit căreia Dobrogea și Silistra au fost cucerite încă de Dan I. P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 209, socotea că la 1388 „Silistra era a lui Șişman țarul de la Tirnovă”. Evident, părerea lui P.P. Panaitescu pleacă de la interpretarea izvoarelor turcești privind campania otomană din 1388, interpretarea făcută fără a se ține seama însă de caracterul confuz și contradictoriu al acestor izvoare. Din păcate, încă nu există un studiu critic al izvoarelor turcești, asupra evenimentelor legate de campaniile turcești la sfîrșitul veacului al XIV-lea — începutul veacului al XV-lea.

⁷¹ Mehmed Neşri, *Djhannuma Tarihi-t al-I Osman I*, 70, (II–III) după *Cronici turcești*, p. 111.

⁷² Și nu cu un „coc al părului” cum presupune Todor Gherasimov, *Izvestija Sofla*, 28, 1965, p. 29. Vom adăuga aici că interpretarea dată de numismatul bulgar (*op. cit.*, p. 25–30) contramărcilor nu mai poate fi acceptată de vreme ce monedele în cauză datează nu de la sfîrșitul secolului al XIII-lea — cum se credea — ci de la sfîrșitul veacului următor.

⁷³ Să fie acesta statul lui Sigismund? În privința intereselor lui Sigismund în Dobrogea acestor vremuri, vezi unele idei interesante la Răzvan Theodorescu, *op. cit.* p. 203–204.

⁷⁴ Vezi în această privință opiniile lui Răzvan Theodorescu, *op. cit.*, p. 197, privind corelația dintre data zidirii minărilor Cozia și ocuparea Dobrogei. Cf. de asemenea și studiul lui Lăzărescu, *SCIA*, 1, 1962, p. 107–137.

motivului vulturului bicefal de pe *chausses*-ele lui Mircea cel Bătrîn sau relația dintre motivul vulturului bicefal, de o parte, și titlul de despot al lui Mircea, de altă parte, dar cum aceste probleme și-au găsit un contur limpede încă de acum opt ani, într-o lucrare tipărită în SCIA, efortul nostru ar fi fost inutil⁷⁵.

Poate că era necesar să zăbovim și asupra caracterului contradictoriu al știrilor turcești privitoare la ocuparea Dristrei de către otomani sau asupra locului despotatului de Dristra în peisajul politic al regiunii Dunării de Jos. Nefăcînd-o, am înțeles să dăm tributul cuvenit limitei putințelor noastre. Nădăjduim însă că într-o bună zi alți cercetători, mai competenți, și, oricum, mai dăruți, își vor apleca atenția asupra unor astfel de chestiuni.

În ce ne privește, am căutat ca dincolo de presupunerile și ipotezele din partea finală a comunicării să scoatem la lumina zilei dovezile ferme ale existenței Țării Dristrei la sfîrșitul veacului al XIV-lea⁷⁶ și, în felul acesta, să explicăm de ce în titulatura lui Mircea cel Bătrîn Dristra apare ca unitate deosebită de restul teritoriului dobrogean⁷⁷.

UNE FORMATION ÉTATIQUE DU BAS-DANUBE Á LA FIN DU XIVe SIÈCLE IGNORÉE JUSQU'Á PRÉSENT

(RÉSUMÉ)

Les fouilles archéologiques de l'îlot danubien de Păcuiul lui Soare, située à 20 km en aval de l'antique Durostorum (Dristra, Silistra), ont mis au jour quantité de pièces de monnaies, à l'avvers marqué du monogramme Ϛ et le revers de l'aigle bicéphale (fig. 1b). Cette catégorie de monnaies était déjà connue au commencement de notre siècle par le numismate bulgare N. Mušmov, grâce à quelques exemplaires trouvés à Silistra. Selon l'interprétation qu'il donna au monogramme Ϛ , Mušmov les attribuait au tsar Georges Terter Ier (1279—1292) — attribution unanimement acceptée. Cependant, parmi les monnaies de bronze relevées à Păcuiul lui Soare, un certain nombre portent gravé sur l'avvers le mot ΔΕΠΟΤΟΥ, alors que sur le revers apparaissent les lettres ω (fig. 1a). Les exemplaires de cette catégorie trouvés à Silistra ont été attribués par T. Gherasimov au despot de Cavarna, prénommé Ivanco (vers 1386—1388).

Pour notre part, nous ne saurons rallier l'attribution de N. Mušmov, car le soi-disant monogramme de Terter Ier nous apparaît douteux pour les suivantes raisons : comme le montre la pièce d'argent (fig. 2) trouvée à Păcuiul lui Soare, ces monnaies portaient une légende en grec ; d'autre part, l'aigle ne commence à figurer dans l'héraldique balkanique que vers le milieu du XIVe siècle, fait qui ne peut justifier sa présence sur une monnaie de la fin du XIIIe siècle — notamment dans cette région ; enfin, on constate l'absence de ces monnaies à Tyrnovo, où résidait pourtant

⁷⁵ Vezi nota 17.

⁷⁶ De notat că Barbu T. Cimplna, *Scripte Istorie*, I, București, 1973, p. 326 și nota 162, vorbește despre o *autonomie* a cetății Durostorum care „era și în practică, o unitate deosebită”.

⁷⁷ Asupra părților din titulatura lui Mircea, referitoare la Dobrogea și Dristra, vezi Anca Ghilață, *Condițiile instaurării dominației otomane în Dobrogea*, în *culegerea Studii sud-est europene*, București, 1974, p. 45—48.

Georges Terter Ier, alors qu'elles se montrent à Păcuiul lui Soare dans un contexte archéologique de la seconde moitié du XIVe siècle.

Mais, si cette catégorie de monnaies n'appartient pas à Terter Ier, à qui faut-il l'attribuer ? Avant de répondre à cette question, il convient de noter qu'elles ont été trouvées de préférence dans la zone Silistra — Păcuiul lui Soare (fig. 3). Telles étant les choses, on peut supposer qu'elles ont été frappées par quelque formation politique existant dans ladite zone durant la seconde moitié du XIVe siècle.

Compte tenu de ce que ces monnaies ont été frappées par un certain Terter, nous sommes enclin de croire qu'il s'agit du fils de Dobrotici, le même qui tua Michel Paléologue à Dristra en 1376. Autrement dit, nous pensons qu'un despotat devait exister dans la huitième décade du XIVe siècle dans le territoire Dristra-Păcuiul lui Soare, gouverné par le fils de Dobrotici, prénommé Terter. Ses armoiries comportaient l'aigle bicéphale, motif que l'on retrouve sur la poterie de Păcuiul lui Soare (fig. 4). Selon nous, les monnaies frappées du monogramme $\text{I}\omega\text{T}$ devaient appartenir au même Terter, et, dans ce cas, la légende dont elles sont gravées doit être lue comme suit : [Νόμισμα τοῦ δεσπότητος Ἰω Τ[ερτέρι] et non suivant la lecture proposée par Gherasimov : [Νόμισμα τοῦ δεσπότητος Ἰω-αννοῦ τοῦ Τ[ομπροτίζα]

Rien ne s'oppose à ce que Terter fût une seule et même personne avec Ivanco. Il aurait gouverné, dans ce cas-là, le despotat de Dristra seulement jusqu'à la mort de Dobrotici, en 1385, quand il s'installe à Cavarna. Il est tout aussi possible que le départ de Terter de Dristra ait coïncidé avec l'instauration dans ce despotat d'un condominium exercé par la Valachie d'une part et quelque autre puissance politique de la région non encore identifiée. C'est en ce sens que plaideraient les contre-marques des monnaies de Terter (fig. 1, e-d). Ce qui reste pour certain c'est qu'en 1389 Mircea l'Ancien, prince régnant de Valachie, était le maître unique de Dristra.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. a) monnaie portant la légende δεσπότης b) monnaie avec le monogramme de Terter ; c—e) monnaies frappées d'une contre-marque.

Fig. 2. Monnaie d'argent avec le nom de Terter.

Fig. 3. Diffusion des monnaies de Terter.

Fig. 4. Représentation de l'aigle bicéphale sur le fond d'un vase de Păcuiul lui Soare.